

SZEMELVÉNYEK A RÉGI PEST-BUDA EMLÉKEIBŐL

Előadás a Társulat 1925. évi február 21-én tartott közgyűlésén.

A monda szerint Róma városának felépítése alkalmával viszály támadt a testvérpár, Romulus és Remus között, amelyben Remus életét vesztette, míg a felépült város az életben maradt Romulus után a Róma nevet nyerte. Hasonló monda keringett a magyar nép ajkán is (lásd Thuróczy Krónikáját); a húnok bejövetele után a testvérpár Attila és Buda között, az ország birtoka és a székváros elnevezése miatt vita támadt volna, amelyben Buda életét vesztette. De az Aquincum táján keletkezett új székváros mégis Budáról kapta a nevét, amint a magyar írók nevezik, míg a nyugati idegen népek Etzelburgnak, vagyis Attila városának hívják e helyet. A Nibelungok ősi éneke is így említi, sőt még Zsigmond német császár és magyar király felesége is Etzelburgból keltezi leveleit.

Buda a Duna jobbspártján fekszik; a vele majdnem szemben, a Duna balpartján épült város nevét az ott levő «Pest»-től, vagyis mészégető-kemencéktől kapta. Oláh Miklós esztergomi érsek 1554-ben írja, hogy a «Pest» szó kemencét jelent és eredeti magyar szó. Ballagi «A magyar nyelv teljes szótára» című könyvében ezt az értelmezést találjuk: Pest, főnév, általában annyi, mint kemence, különösen annyi, mint olvasztókemence. Pest-fenek főnév, annyi mint a kemence feneke stb. A szó eredetét s értelmét bizonyítja a német elnevezés «Ofen». Kemence, Pest, kályha, ugyanis a német nyelven annyit tesz, mint Ofen.

Hogyan ragadt már most a magyar Buda névre a német Ofen elnevezés? Története nagyon egyszerű. Jól meg kell jegyeznünk mindenekelőtt, hogy Pest nemcsak a Duna balpartján, hanem az átellenben fekvő s mai nap Tabánnak nevezett városrészt is magában foglalta. (Tabán maga török szó s a török hódolt-

ság idejéből maradt kifejezés ; annyit tesz mint : talp, fenék, alj ; magyarul így fordítanak : váralja.) A németiség a Dunának mindkét oldalán lakott, de idővel a balpartról a jobbpartra húzódott és itt tömörült össze. Mátyás király korában a pesti főtemplom oltárait mind magyar céhek bírták már, míg a budaiét a német polgárok céhei s az ő szentjeik után nevezték el az oltárokat. A pesti templom oltárai : Szent Istvánnak, Imrének, László királynak voltak ajánlva, míg a budai egyházéi, ha szabad e kifejezést használni, nemzetközi szentek neveit viselték. A Duna jobbpartján sűrűn megtelepedett németajkú polgárok megtartották idővel is városukra nézve a Pest elnevezést, hanem lefordítva saját anyanyelvükre, értelem szerint ugyanazt mondván, midőn Pest helyett a várost Ofennak nevezték. A magyarok pedig, midőn a Pest elnevezést csakis a balparti városra használták, a folyam túlsó partján létesült s már most Ó-Budától egészen Kelenföldig terjedő várost nevezték az ősi néven Budának.

A Pest számára ebben a korban kiállított okleveleket a Duna mindkét oldalán elterülő városra értették. Az országos magyar levéltár számos okirata és oklevele bizonyítja ezt az állítást. Így a IV. Béla által 1255-ben kiállított egyik oklevél, mely a margitszigeti apácáknak a «pesti vár»-ban engedélyezett vásárjogosítványait részletezi, a külső oldalán «a budai vár» felírást viseli (lásd Magyar Országos Diplomáciai Levéltár 398. szám, eredetiben). Ugyancsak IV. Béla király közvetlenül a tatárpusztítás után, 1244-ben kiváltságlevelet adott, melyet függő pecsétje után, aranybullának neveznek s amely bár Pest számára adatott ki, mégis Buda jogviszonyait illette, ami kitetszik onnan, hogy Buda város bírái és előljárósága épp erre a levélre hivatkoznak peres és vitás ügyekben és nem egyszer erősítették meg azt a későbbi királyokkal, úgy mint Nagy Lajossal és Corvin Mátyással. A Pestnek adott jogokat úgy értik, hogy azokat úgy adták nekik, mint akik ugyanazon város jobbparti részében laktak. Rogerius mester mint egykorú szemtanu Magyarországnak a tatárok által történt romlásáról kiadott «Siralmas Éneké»-ben Pestet igen nagy és gazdag városnak nevezi.

Buda-Pestnek legrégebbi épülete, a sok százados viharokat átélte budavári koronázó főtemplom. Alapítására vonatkozólag egykorú írásbeli feljegyzésekkel nem bírunk, de a történeti kutatások egyik forrása, az évszázadok folyamán fennmaradt, általa-

nosan elfogadott hagyomány szerint a templomot maga Szent István első apostoli magyar király alapította 1015. évben. Így olvassuk Bél Mátyásnál, hogy Budának 1686 szeptember 2-án történt visszafoglalása után a vezérek másnap a városba nagy diadallal bevonultak, Szent István templomába mentek s ott a «Téged Isten dicsérünk» kezdetű himnuszt elénekelvén, magasztalták a Mindenhatót, ki a várost ismét a keresztények kezei közé adta. Ugyanúgy olvassuk Marsigli hadijelentésében, ki az ostromló keresztény hadseregnek mérnökkari főnöke volt s az ostromot tárgyaló irataiban a budavári főtemplomot következetesen mindig «Szent István»-templomnak nevezi.

A fennálló hagyomány, mely Szent Istvánnak tulajdonítja a budavári főtemplom eredetét, kifejezést lel továbbá azon időben felállított nagy oltár feliratán, mely így hangzik: «Az egek és föld dicsőséges fejedelemasszonyának, a mennyekbe felment Isten anyjának ezen bazilikát Szent István első keresztény magyar király építette 1015-ben. Melyet Corvin Mátyás Magyarország királya kibővített 1470-ben. Miután pedig Buda a törököktől 1541-ben elfoglaltatott, azt sokáig bírván, Lipót római császár, Magyarország, Csehország királya, Isten segítségével a kereszténységnek visszaadta 1686-ban. Végre Esterházy Pál, római szent birodalmi herceg és Magyarországi nádora, Szűz Máriának ezen oltárát fogadalomból helyeztette 1690-ben».

Azonkívül az azonkori lelkészkedő papság, mely a templomban az isteni szolgálatot végezte, a XVII. és XVIII. századbeli egyházilag hitelesített évkönyveiben s följegyzéseiben a budavári főtemplomot szabályszerűleg és állhatatosan «Szent István» egyházának nevezi.

Újabb időben sajnálatos új elnevezéssel illetik a templomot, azt mondják «Mátyás-templom». Ezen elnevezés két okból hibás. Először azért, mert minden józan gondolkodó emberben azt a hitet kelti, mintha csak Mátyás király alatt épült volna s nem már századokkal ezelőtt, az Árpád-házi királyok alatt. Ez a hibás elnevezés, tehát a templom régiségének és ősiségének rovására történik s mivel úgysis kevés Árpád-kori műemlék maradt ránk, hát őrizzük meg annál inkább azok emlékét, melyek ránk maradtak napjainkig. Másodszer azért is sajnálatos a «Mátyás-templom» elnevezés, mert a művelt nyugati államokban, mint például Francia-, Angol- vagy Olaszországban teljesen ismeretlen az, hogy vala-

mely templomot, vagyis Istennek szentelt helyet, világi emberekről nevezzenek el s ne valamely szentről, állhatatosan használván a «szent» jelzöt; így lett a mi templomunk «Szent Máttyás-templom» abban a hiedelemben, hogy a templom Krisztus urunk kortársának «Szent Máttyás» apostolnak van dedikálva.

De hát honnan ered ez az újabbi téves elnevezés? Egész pontosan meg lehet állapítani. Ugyanis öfelsége I. Ferenc József uralkodásának 25-ik évfordulója alkalmával 1873. év december hó 2-án királyi rendelettel intézkedett, hogy a «budavári Nagyboldogasszony-templom mellett levő s Máttyás király által nyolcszögge átépített templomtorony restaurálására» egy bizonyos összeg fordítottassék. Ezekután a lapok örvendezve írtak a «Máttyás-torony» helyreállításáról s a közönséget hozzászoktatták a Máttyás elnevezéshez. Midőn azután később, néhány év mulva, magát a templomot is restaurálni kezdték, a közkedveltté vált Máttyás elnevezés, már most magára a templomra ment át, holott bebizonyított dolog, hogy magán a templomon, mely teljesen jó állapotban volt, Máttyás király tényleg semmit sem tétetett. Az elnevezés csak olyan, mintha a gombról a kabátot neveznék el.

A tatároknak 1241-ben történt beözönlése után, miután a lakosságot majdnem teljesen kiölték, a száműzetésből idővel visszatért királynak, IV. Bélának, jóformán újra kellett az országot megteremtenie. Első teendőinek egyike volt a budavári főtemplom újra való felépítése. 1255 július hó 25-én kelt oklevelében körülményesen szól a templom építéséről s annak kegyuraságát, leányának, Margitnak, illetve az apácázárdának adományozza, ahol leánya, mint apáca élt. A templom építészetileg ugyanolyan állapotban van, mint amilyen volt építése alkalmával. A méretek, a falak, az oszlopok, a boltozat, a szentély stb. ugyanazok, mint amelyek eredetileg már megvoltak; a Schulek Frigyes által eszközölt restaurálások nem változtattak ezeken semmit.

Az Árpád-ház kihalta után, a királyválasztással járó sok bajnak és háborúskodásnak véget vetendő, Gentilis bíboros s pápai követ, az ország nagyjainak hozzájárulásával 1308-ban Pestre országgyűlést hívott egybe. Itt Róbert királyt közfelkiáltással királynak választották és 1309 június hó 15-én Budán, a pápai követtől megáldott diadémával a budavári Nagyboldogasszony-templomban meg is koronázták. A koronázásnál jelen voltak Tamás esztergomi, Péter spalatói, Vince kalocsai érsekek; a

püspökök közül Benedek veszprémi, Hab váci, Imre váradi, János nyitrai, Ágoston zágrábi, László veszprémi, Péter pécsi, Márton egri, Benedek csanádi és Gergely boszniai püspökök. (Vaticani magyar okirattár I. sorozat, II. könyv, 352. lap.)

Később Hunyadi János idejében a győzelmi ünnepeknek egész sorozatát ülte meg a magyar nemzet a budavári templomban, így 1442-ben az erdélyi fényes hadjárat után, de legkiválóbban ünnepelte az ország az 1456 július 22-én vívott nándorfejérvári nagyjelentőségű győzelmet. E győzelem emlékére a pápa meghagyta, hogy az egész keresztény világ templomaiban mindenkoron délben harangozzanak s hogy az Úr színváltozása ünnepe (Transfiguratio Domini nostri) a kereszténység minden egyházában ünnepiesen megültsék, amint ez ugyanazon év augusztusban Budán, a főtemplomban meg is történt.

1458. évben V. László király elrendelte, hogy a budavári főtemplomhoz prépostság s káptalan szerveztessék s állíttassék fel. Ebben az ügyben tárgyalásokat kezdett III. Calixtus római pápával, ki utasította követét, Angelo Jánost, hogy a dologban eljárjon s hogy a boldogságos Szűz Mária tiszteletére épült egyház, «mely az ország fő- és kiváló városában fekszik», így is dicsőíttessék s fényében emeltessék. Széchy Dénes bíboros-érsek egyházkormányzata alatt ez részben meg is valósult, mert a templomhoz kötött egyházi méltóság megalapított és szerveztetett s maig is adományozza az apostoli magyar király: *Præpositura Beatæ Mariæ Virginis de novo monte Pestiensis*, vagyis pest-újhegyi prépostság címén.

1476-ban a Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom fényes eseménynek volt színhelye, mikor Mátyás király arragoniai Beatrix-szal menyegzőjét ünnepelte. A király Nápolyból érkező aráját Fejérvárott fogadta s miután ott néhány napig tartózkodtak, a vendégek seregétől kísérve Buda felé indultak, hogy esküvőjüket megtartsák. A készülődés a menyegzőre több napig eltartott, míg végre a karácsonyelőtti időben (1476. év december 22-ikén, vasárnapi napon) nagy fénnel megtartatott.

A budavári koronázó főtemplom sorsa szorosan egybefüggött az ország sorsával s az ország boldog vagy boldogtalan állapota szerint a templom is megérezte a helyzet súlyát.

Az 1526. év augusztus hó 29-én vívott gyászos mohácsi csata után, melyben Magyarország elvérzett s jó részben elveszett,

a templom is osztozott szomorú sorsában s vagy 150 éven át török főmecsetül szolgált. Budavárat a törökök nem harc által foglalták el, hanem a látszólag legbékésebb úton. Ugyanis midőn háború dúlt I. Ferdinánd és Zápolya János ellenkirályok között, a török szultán ez utóbbinak fogta pártját. Midőn később ennek özvegye, Izabella s kiskorú gyermeke, János Zsigmond, Budavárában voltak, a törökök mintegy az ő látogatásukra a várba mentek; eleinte kevesen, majd mindig többen s midőn már néhány ezer ember volt benn a várban, kijelentették, hogy már ott is maradnak, legalább így jobban megvédelmezhetik Izabellát és kiskorú fiát, I. Ferdinánddal szemben. A török szultán 1541 szeptember 2-án vette birtokában a budai várat s vele együtt a templomot is, mely már most a törököknek «Eski Dsámi», vagyis magyarul: «őreg templom» elnevezéssel rendes imahelyül szolgált.

Sokszor tapasztalhattuk életünkben az isteni gondviselés csodás működését, hogy ami kezdetben az emberek szeme előtt visszásnak és bajnak tűnik fel, az idővel éppen hasznára és javára válik a dolognak. Így vagyunk azzal a körülménnyel, hogy a törökök birtokukba vették és saját vallási céljaikra használták fel s mint sajátjukat kezelték a budai Nagyboldogasszony templomát, így, míg a többi a várban levő sok keresztény templom gondozatlanul állt s idővel romhalmazzá vált, addig ez a szerencsés körülmény teljes épségben mentette meg nekünk a templomot. Ugyanez az esete a Konstantinápolyban levő Justiniánus császár által épített Aya Sofia, világhírű bazilikának, mely most török mecsetül szolgál, de talán egykoron teljes épségében visszaadatik eredeti rendeltetésének.

Igen érdekes okirat a budai és pesti török muzulmán templomok személyzetének és fizetési illetményeinek reánk maradt lajstroma, melyet a magyar tudományos Akadémia történelmi bizottsága «Magyarországi török kincstári defterek» címén tett közzé. E szerint a budavári nagytemplom «Eski Dsámi» papjainak neve és fizetése (török időszámítás szerint az 1040-esztendőben): Mevlana főpap 83 akcse, Ali khalfa 19 a., Mohamed 26 a., Khalil 35 a., Ahmed 13 a., Mohamed 13 a. (egy akcse régi tízfillér). Elhadcsi 5 a., Mahmud 4 a., összesen 9 ember, napi 220 akcse illetménnyel.

Az ország fővárosának visszafoglalására az első ösztönzést a törököknek 1683-ban Bécs ellen irányult, de megheusult utolsó

nagy hódító hadjárata adta. A következő évben a keresztény hadak bevették Visegrádot és Vácot, 1685-ben a nagyfentosságú Érsekújvárt, majd Szolnokot, végre 1686. év szeptember 2-án magát Budavárát is elfoglalták az ostromló hadak. A várnak makacs védelmezője a hítehagyott Abdurahman, másként Abdi basa volt s annak 16 ezer kipróbált katonája. Budavárának visszafoglalása után a teljesen sértetlenül megmaradt Nagyboldogasszony-templom visszaadatott eredeti rendeltetésének.

A templomnak első lelkészei táborigény papok voltak, kik a katonasággal együtt a várba bevonulván, az egyházi teendőket végezték. Nemsokára azonban a jezsuiták vették át a templomot s az esztergomi érsek a plébániai teendők végzésével bizta meg őket. A templomot azután a jezsuiták az azon időbeni felfogáshoz alkalmazkodva, más építési modorban részben átalakították, ami ugyan a legjobb szándékkal történt, de az eredeti román-gót stíllel teljesen ellenkezett, úgy hogy a Schulek Frigyes által történt restaurálás alkalmával mindezen építkezéseket le kellett bontani s a templomot eredeti régi építési modorába visszahelyezni.

Így többek között a templom homlokzatával egy vonalban épült a 40 ablak hosszúságú jezsuita-rendház, melynek a templomtól északra elterülő jobbszárnya a kollégiumot, a templomtól délre eső része, a balszárny, a szemináriumot foglalta magában, lebontatott s így a templom az épületektől menten, szabaddá tétetett, amint az eredetileg is így volt.

Míg a budai várban lévő házak közül igen sokan megőrizték régiségüket és számos ékes gótikus kapualj díszelge ma is ott, addig a pesti oldalon a belvárosi plébánia-templom az egyedüli megmaradt építészeti emlék, amely a középkorba nyúlik vissza s régmúlt idők dicsőséges voltát hirdeti.

Nemes Antal dr.